

ПРАВО КОРИСТУВАННЯ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ У СИСТЕМІ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА

М.А. ДЕЙНЕГА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: marinad@meta.ua

Анотація. У статті досліджено генезис наукової думки щодо місця права користування природними ресурсами у системі природоресурсного права. Виявлено, що початкові дослідження вчених-юристів (50–70-ті рр. ХХ ст.) були присвячені проблемам правового регулювання користування окремими видами природних ресурсів (землекористування, водокористування тощо). Початок наукових досліджень правового регулювання користування природними ресурсами на основі інтеграційного підходу було покладено у 70–80-х рр. ХХ ст.

Визначено, що традиційно в еколого-правовій літературі поняття права користування природними ресурсами розглядається у контексті правовідносин, суб'єктивного права (правомочностей природокористувача) та об'єктивного права (правового інституту). Як правовий інститут право користування природними ресурсами є інститутом природоресурсного права, в межах якого слід виокремлювати два субінститути (або підінститути): права загального і спеціального користування природними ресурсами, що відрізняються сутністю, змістом, суб'єктним та об'єктним складом й іншими ознаками.

Аргументовано, що головний принцип використання природних ресурсів – це екологоорієнтована лінія поведінки людини, обумовлена її самосвідомістю щодо проблеми обмеженості природних ресурсів і простору життєдіяльності. Екологічна етика людини – це основний принцип використання природних ресурсів.

Ключові слова: право користування природними ресурсами, природоресурсне право, система природоресурсного права, природні ресурси, природокористування

Актуальність.

В основі життя та існування людини і суспільства лежить користування природою. Спілкування людини з природою постійно необхідне

їй для забезпечення свого існування. Тому історично та фактично природокористування становить фундамент суспільного життя, базові відносини у сфері взаємин суспільства і природи. Природокористування є

головною умовою існування та життєдіяльності людини і суспільства. За допомогою природокористування задовольняються матеріальні та духовні потреби. При цьому природокористування може здійснюватися не тільки на основі права власності, а й на засадах права користування природними ресурсами. Тому дослідження правового регулювання користування природними ресурсами становить значний інтерес.

Метою статті є дослідження генезису наукової думки щодо місця права користування природними ресурсами у системі природоресурсного права, визначення його юридичного змісту й особливостей, характеристика видів права користування природними ресурсами (загального та спеціального), а також окреслення правових принципів, які лежать в основі правового регулювання цих відносин.

Результати.

Початкові дослідження вчених-юристів (50–70-ті рр. XX ст.) були присвячені проблемам правового регулювання користування окремими видами природних ресурсів (землекористування, водокористування тощо). Диференційований поділ був зумовлений існуючою на той момент кодифікацією законодавства за окремими галузями – земельне, водне, лісове, надрове тощо. Такий підхід давав можливість розмежовувати сфери дії законодавства і виявляти особливості правового регулювання суспільних відносин щодо користування землею, водами, лісами, надрами, тваринним і рослинним світом, що обумовлені природними своєрідними ознаками цих ресурсів та спе-

цифікою виконуваних ними функцій (Кобецька, 2016: 10; «Право природопользования...», 1990: 6).

Початок наукових досліджень правового регулювання користування природними ресурсами на основі інтеграційного підходу було покладено у 70–80-х рр. XX ст. У 1973 р. побачила світ монографічна робота В.Л. Мунтяна «Правові проблеми раціонального природокористування» (Мунтян, 1973), а у 1975 р. на її основі захищена докторська дисертація (Мунтян, 1975). Вчений ще тоді зробив висновок про формування нової галузі права раціонального природокористування й правового комплексу, що забезпечує найбільш ефективне регулювання відносин з використання природних ресурсів. При цьому вимогам раціонального використання, як зазначав науковець, підпорядкований правовий режим всіх природних ресурсів (Мунтян, 1975: 7). У 1990 р. вийшла у світ колективна монографія «Право природокористування в СРСР» під редакцією І.О. Іконницької («Право природопользования...», 1990), в якій на доктринальному рівні були викладені основні проблеми права природокористування.

Щодо сучасних тенденцій у розвитку наукових досліджень права користування природними ресурсами, то фундаментальною базою є наукові праці загальнотеоретичного характеру українських вчених: В.І. Андрейцева, Г.В. Анісімової, Р.В. Біловуса, А.П. Гетьмана, О.В. Готової, І.І. Каракаша, Р.С. Кіріна, Н.Р. Кобецької, В.М. Комарницького, І.О. Костяшкіна, Н.Р. Малишевої, М.К. Черкашиної, Ю.С. Шемшученка та інших, а також зарубіжних – М.М. Бринчука, І.Б. Калініна, Т.І. Макарової, Н.О. Маркіної.

Слід зазначити, що у науковій і навчальній юридичній літературі у контексті «права користування природними ресурсами» науковцями застосовується термін «право природокористування» у тотожному значенні. Однак, природокористування – це форма взаємодії людини (або інших похідних від неї суспільних формацій) і навколишнього природного середовища, що реалізується, у тому числі, через систему заходів, спрямованих на використання природних ресурсів. Крім того, до основних напрямів діяльності у сфері природокористування належать також: відтворення природних ресурсів; відновлення природних ресурсів; охорона природних об'єктів і навколишнього природного середовища тощо. Отже, у рамках цього дослідження застосовуватиметься поняття «право користування природними ресурсами». Однак при цитуванні наукових робіт вчених з визначеної проблематики використовуватиметься авторських підхід.

В умовах сьогодення право природокористування є багатофункціональною і складною правовою категорією й розглядається у науковій літературі в об'єктивному та суб'єктивному розумінні, а також як: а) природне, невідчужуване право людини; б) система прав та обов'язків суб'єктів, що виникають з приводу використання природних ресурсів (які тісно пов'язані з охороною, відтворенням природних ресурсів, забезпеченням екологічної безпеки); в) конституційне право громадян; г) правова форма суспільних відносин; ґ) вид суспільних еколого-правових відносин (як правило, похідний від права власності на природні об'єкти); д) міжгалузевий правовий інститут; е) самостійний

об'єкт еколого-правової доктрини; ж) самостійний об'єкт дослідження еколого-правової науки; з) напрям державної екологічної політики; к) форма суспільного виробництва; л) міжгалузевий законодавчий інститут тощо (Анісімова, 2013). Однак традиційно в еколого-правовій літературі поняття «природокористування» розглядається у контексті правовідносин, суб'єктивного права (правомочностей природокористувача) та об'єктивного права (правового інституту).

Як правовідносини – це: врегульовані нормами права суспільні відносини щодо використання корисних властивостей природних об'єктів, змістом яких є відповідні права та обов'язки природокористувачів (Черкашина, 2013: 115); врегульований правом комплекс прав та обов'язків, що належать суб'єктам природокористування в конкретних суспільних відносинах щодо використання земельної ділянки, водного об'єкта, лісового масиву, ділянки надр, мисливського угіддя, об'єкта природно-заповідного фонду тощо (Малишева, 2005: 94); визначена правом система прав і обов'язків, що належать чи покладаються на природокористувачів (Каракаш, 2005: 93; Каракаш, 2012: 147).

Як суб'єктивне право природокористування розглядається як: право конкретного суб'єкта використовувати природні ресурси, природні об'єкти чи природні умови для задоволення певних потреб (Малишева, 2005: 94); визнані правовими нормами можливості одержання корисних властивостей природного об'єкта, наданого у користування (Каракаш, 2005: 93; Каракаш, 2012: 147); можливість, що належить конкретному природокористувачу і спрямована на

задоволення різноманітних інтересів та використання різних властивостей довкілля – економічних, екологічних, оздоровчих, естетичних тощо (Кобецька, 2008: 68); можливість, що належить конкретному суб'єкту використовувати об'єкт природи відповідно до цільового призначення для вилучення його корисних властивостей та якостей (Черкашина, 2013: 115). При цьому Ю.О. Вовк пропонував всю сукупність правомочностей, що належать конкретному природокористувачу, і покладених на нього обов'язків, іменувати не «правом природокористування», а природокористуванням (землекористуванням, водокористуванням тощо). На думку вченого, термін «право природокористування» повинен застосовуватися тільки для позначення всієї сукупності норм, тобто для позначення об'єктивного, а не суб'єктивного права. Останнє у такому випадку найкраще іменувати правомочністю (з користування землею, водою тощо) (Вовк, 1986: 137).

Нині у науковій еколого-правовій літературі право природокористування розглядається як один із базових, традиційних правових інститутів, який був предметом детального наукового аналізу у радянський період як щодо окремих природних ресурсів, так і в комплексі (Колбасов, 1972; Башмаков, 1974; Красоов, 1990). Єдиної точки зору на поняття об'єктивного права природокористування у науці не існує. Наукові дискусії точаться як щодо його визначення, так і щодо його змісту. Сьогодні у змісті об'єктивного права природокористування з'явилися нові риси, що зумовлені змінами в політичній, економічній та правовій системах держави.

Право природокористування як об'єктивне право (правовий інститут) в юридичній літературі розглядається як: система юридичних норм і засобів, спрямованих на врегулювання відносин щодо ефективного використання, відновлення і охорони природних ресурсів, забезпечення багатограних матеріальних, економічних та соціальних інтересів і законних прав суб'єктів природокористування (Андрейцев, 1996: 63); правовий інститут екологічного права, що регулює суспільні відносини у сфері забезпечення ефективного раціонального використання людиною природних ресурсів, природних об'єктів та природних умов (Малишева, 2005: 93); правовий інститут – сукупність правових норм, що регулюють відносини з приводу експлуатації, використання корисних властивостей природних об'єктів, порядку, умов надання, експлуатації та припинення використання природних об'єктів (Кобецька, 2008: 68); сукупність однорідних правових норм, що регулюють підстави, умови і порядок надання, зміни та припинення використання природних об'єктів (Каракаш, 2005: 93; Каракаш, 2012: 147); сукупність правових норм, які встановлюють порядок і умови раціонального використання природних ресурсів для задоволення потреб народного господарства, екологічних, економічних, культурно-оздоровчих інтересів громадян, охорони навколишнього природного середовища, прав і законних інтересів природокористувачів (Петров, 1981: 48, 202); сукупність (система) правових норм, які встановлюють права та обов'язки, що визначають правила поведінки підприємств, організацій, установ і громадян під час безпосереднього впливу на навколишнє природне середовище

незалежно від того, чи є вони спеціально оформленими суб'єктами права природокористування щодо того об'єкта природи, на котрий впливає їхня поведінка (діяльність) («Право природопользования...», 1990: 16).

Аналіз наукової і навчальної юридичної літератури дає можливість виділити ознаки об'єктивного права користування природними ресурсами: 1) це правовий інститут – система норм, які регулюють відносини з приводу користування природних ресурсів; 2) це інститут Загальної частини природоресурсного права, однак норми його містяться і в Особливій частині природоресурсного права (користування різними природними ресурсами має свої суттєві особливості); 3) цей правовий інститут інтегрує сукупність правових вимог щодо користування природними ресурсами – має міжгалузевий характер, норми його містяться у різних галузях права, однак об'єднуються спільними положеннями щодо користування природними ресурсами. Отже, право користування природними ресурсами слід розуміти як міжгалузевий правовий інститут природоресурсного права, що *являє* собою сукупність правових норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин з вилучення корисних властивостей природних ресурсів з метою задоволення потреб відповідних суб'єктів, порядку, умов надання, експлуатації та припинення їх використання.

Залежно від класифікаційних ознак право користування природними ресурсами можна поділити на різні види. Так, за видами природних ресурсів право користування поділяється на: право землекористування (глава 15 Земельного кодексу України), право водокористування (розділ

3 Водного кодексу України), право лісокористування (глава 2 Лісового кодексу України), право надрокористування (глава 2 Кодексу України про надра), право користування тваринним світом (розділ 3 Закону України «Про тваринний світ»), право користування рослинним світом (розділ 2 Закону України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р.) тощо. Кожен із зазначених видів користування можна поділити на підвиди залежно від мети використання. За строками здійснення користування природними ресурсами розрізняють постійне і тимчасове (довгострокове і короткострокове); за підставами виникнення – первинне і вторинне; за режимом користування – спільне і відособлене.

Сучасним проблемам правового регулювання використання окремих видів природних ресурсів присвячена значна кількість наукових робіт вітчизняних науковців, зокрема: Р.В. Біловуса, Н.С. Гавриш, В.О. Джуган, М.М. Заверюхи, Б.В. Кіндюка, Р.С. Кіріна, І.О. Костяшкіна, Л.Д. Нечипорука, І.С. Суюви, П.В. Тихого, О.П. Шем'якова, С.М. Шершуна та інших.

Важливе юридичне значення має класифікація користування природними ресурсами на загальне та спеціальне.

Статтею 13 Конституції України визначено право кожного громадянина на користування природними ресурсами (землями, лісами, водами тощо) відповідно до закону. Згідно зі ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» використання природних ресурсів в Україні здійснюється у порядку загального і спеціального використання природних ресурсів. Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення

життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України. У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» було вперше на законодавчому рівні здійснено поділ права користування природними ресурсами на загальне і спеціальне, встановлено загальні ознаки відповідних видів користування й визначено особливості здійснення цього права.

Відповідний поділ права користування на загальне та спеціальне міститься сьогодні й у поресурсному законодавстві України. Так, здійснення користування водними ресурсами у порядку загального і спеціального користування регламентується ст. ст. 46–50 Водного кодексу України, порядок загального і спеціального користування лісових ресурсів встановлений ст. ст. 48–51 та іншими Лісового кодексу України, поділ права користування об'єктами тваринного світу на загальне і спеціальне здійснений також Законом України «Про тваринний світ» (ст. ст. 10, 16–18, 27), а можливість користування природними рослинними ресурсами у порядку загального або спеціального користування визначена Законом України «Про рослинний світ» (ст. ст. 8–13). Земельний кодекс України не передбачає права загально-

го і спеціального користування землею. Проте, якщо існують землі загального користування (ч. 4 ст. 35, ч. 2 ст. 52, ч. 4 ст. 83 Земельного кодексу України), цілком можливо зробити висновок, що існує і право загального землекористування. Кодекс України про надра також не містить поділу на загальне і спеціальне користування надрами. Проте за певними винятками допускає загальне користування надрами (ст. 23 Кодексу України про надра).

Право загального і спеціального користування природними ресурсами є предметом численних наукових дослідження вчених-юристів. Поділ природокористування на загальне і спеціальне ще задовго до його введення до правового поля обґрунтовано Ю.О. Вовком (Вовк, 1986) і В.Л. Мунтяном (Мунтян, 1973).

В юридичній літературі право загального природокористування визначається як: право використання природних об'єктів та їх ресурсів у якості корисних властивостей без закріплення за окремими особами і надання відповідних дозволів на їх використання (Каракаш, 2012: 161); право використання людиною природи з метою задоволення своїх життєво необхідних потреб (Кобецька, 2008: 73); санкціонована державою і встановлена законом можливість вільного, без закріплення за окремими особами та без надання відповідних дозволів, безоплатного використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо), за винятком обмежень, передбачених законодавством України (Глотова, 2007: 140).

Ознаками права загального природокористування є: мета користування – задоволення життєво необхідних,

природних та інших потреб людини; можливість вільного використання природних ресурсів без закріплення за конкретним суб'єктами; доступність природних ресурсів обумовлена об'єктивною необхідністю спілкування людини з природою, використання її корисних властивостей як невід'ємної умови і джерела її життєдіяльності; природні ресурси, що використовуються, не підлягають юридичній фіксації; користування ними здійснюється на безоплатній основі; без надання спеціальних дозволів на їх користування; обмеження у користуванні природними ресурсами можуть бути визначені насамперед поресурсним законодавством і встановлені, як правило, з метою забезпечення раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення вимог екологічної безпеки.

При цьому серед учених побуває думка, що в основі права загального природокористування, яке обумовлене нерозривним зв'язком людини і природи, лежить природне право людини на задоволення своїх життєвих потреб та на користування здоровим і сприятливим навколишнім середовищем (Калинин, 2009: 92). Так, Т.І. Макарова вважає, що право загального природокористування знаходиться на стику права громадян на сприятливе навколишнє середовище і права спеціального природокористування фізичних осіб (Макарова, 2004: 103). Н.Р. Кобецька з цього приводу зазначає, що поява і розвиток інституту екологічних прав громадян, спрямованих на задоволення екологічних інтересів людини, її життєво необхідних потреб у споживанні безпечних природних благ дає серйозні підстави для віднесення права на здійснення загального

природокористування до їх системи. Вчена вважає, що з огляду на зміст інтересів, на реалізацію яких спрямовано загальне природокористування, воно безпосередньо пов'язане з правом людини на безпечне довкілля (Кобецька, 2013: 94). Наведені наукові позиції заслуговують на увагу, тим більше, з огляду на зміст інтересів, на реалізацію яких спрямоване загальне користування природними ресурсами. Однак для реалізації права на безпечне і сприятливе навколишнє природне середовище важливою є якість довкілля, тоді як у праві загального природокористування головною є свобода доступу до нього.

Цікавою є думка Г.В. Анісімової, що ставлення до права загального природокористування формується, починаючи з народження й поступово розвивається на основі власного усвідомлення особи. Більш того, воно відповідає рівню екологічної культури та свідомості, психології, освіти, умовам розвитку соціуму тощо, а розуміння цього права окреслюється не лише знаннями в юридичній площині, а й спирається на систему інших учень, оскільки право загального природокористування розглядається як поліфункціональне правове явище. До того ж це право пов'язується з такими соціальними явищами, як релігійні уявлення, моральні принципи, естетичні почуття, філософські погляди та інші соціальні чинники, що утворюють складові національного екологічного менталітету й формують сучасну екологічну політику (Анісімова, 2017: 8).

Право загального користування окремими видами природних ресурсів також було і є предметом дослідження багатьох науковців. І.О. Костяшкін розглядає права загаль-

ного землекористування громадян як комплексний міжгалузевий інститут, що ґрунтується на природно-правовій доктрині і регламентує права та обов'язки, межі та порядок вільного, без закріплення за конкретними суб'єктами і отримання дозволів, безоплатного, рівноправного використання земель як необхідної умови, джерела, засобу й місця забезпечення життєдіяльності людини для задоволення пізнавальних, естетичних, освітніх, наукових, рекреаційних, оздоровчих, туристичних, комунікативних (шляхи сполучення) та інших потреб, гарантує можливість вимагати від держави, всіх юридичних та фізичних осіб виконання обов'язків у сфері цільового використання, відтворення та охорони земель, щодо яких реалізується відповідне право (Костяшкін, 2005: 7). Науковець звертає увагу на соціально-екологічне значення права загального землекористування громадян як обов'язкової умови, що забезпечує загальнодоступне використання інших природних ресурсів (водних об'єктів, лісів, об'єктів природно-заповідного фонду тощо), які формують середовище життєдіяльності людини, як передумови реалізації екологічних прав, зокрема права загального природокористування та права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (на екологічну безпеку) (Костяшкін, 2005: 8).

Р.В. Біловус визначає право загального користування надрами як право всіх фізичних осіб, що перебувають на території України, безоплатно, без закріплення надр за окремими особами та без надання відповідних дозволів здійснювати загальнодоступне, вільне користування надрами та їх природними (корисними) властивостями з метою

задоволення життєво необхідних побутово-господарських, естетичних, оздоровчих, рекреаційних культурно-освітніх та інших потреб, за винятком обмежень, встановлених чинним законодавством України (Біловус, 2017: 7). Науковець наводить характерні ознаки загального користування надрами: а) відсутність у визначеному законодавством порядку прямих заборон на здійснення саме загального надрокористування; б) відсутність комерційної (підприємницької) складової під час та/або за результатами здійснення загального користування надрами; в) малозначимість користування надрами для задоволення дрібних побутових, господарських та інших потреб у загальному порядку; г) відсутність фактичної можливості задовольнити свої потреби за рахунок природних (корисних) властивостей надр в інший спосіб, ніж як скориставшись ними у загальному порядку (Біловус, 2017: 7).

Право спеціального природокористування *являє* собою постійне чи тимчасове володіння і користування природними ресурсами, у тому числі на умовах оренди, для здійснення виробничо-господарських та інших видів діяльності на підставі спеціальних дозволів і на оплатних засадах з метою одержання корисних властивостей природних об'єктів (Каракаш, 2012: 164). Спеціальне природокористування на відміну від загального – це використання конкретних природних ресурсів, здійснюване громадянами, підприємствами й організаціями у випадках, коли відповідна, визначена у законодавстві частина природних ресурсів надається їм у користування. Зазвичай така передача є платною і визначеною у часі, хоча закон не виключає й безкоштовного, безстрокового природокористування. У порядку

спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності. Таким чином, до ознак, що характеризують спеціальне природокористування, М.К. Черкашиною віднесено: надання природних ресурсів у користування чи оренду; мета, з якою воно здійснюється (переважно виробничого господарська); спеціальний дозвіл на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів; використання природних ресурсів за цільовим призначенням; здійснюється за плату; переважне використання технічних пристроїв та споруд (Черкашина, 2013: 125).

Спеціальне природокористування, як зазначає Н.Р. Кобецька, – це виробничо-господарське використання природних об'єктів (Кобецька, 2008: 73), ознаками (особливостями) якого є: суб'єкти природокористування – підприємства, організації, громадяни, наділені спеціальною екологічною правосуб'єктністю; закріплення відособленої частини об'єкта за окремою особою на праві користування чи оренди; необхідність отримання спеціального дозволу для використання природного об'єкта; оплатний характер (Кобецька, 2008: 73).

Новітнє дослідження спеціального користування природними ресурсами на рівні докторських дисертацій проведене В.М. Комарницьким (Комарницький, 2012), а окремі аспекти спеціального користування природними ресурсами розкриті Н.Р. Кобецькою (Кобецька, 2016). В.М. Комарницьким влучно

зазначено, що виокремлення у складі комплексного інституту права природокористування норм про спеціальне природокористування зумовлено потребою поставити у певні екологічні рамки саме ті види діяльності, що призводять до найбільших втрат у природному середовищі, чинять найбільший тиск на природні ресурси (Комарницький, 2009: 131). Право спеціального природокористування виділено з метою відмежування від загального природокористування, яке характеризується загальнодоступністю, спрямованістю на задоволення життєво необхідних власних потреб людини, умовою якого є незаподіяння шкоди природному середовищу.

Спеціальний характер такого користування, на думку В.М. Комарницького, зумовлюється: а) його спеціалізованим характером, який виявляється у прив'язаності природокористування до певного природного ресурсу, специфікою окремих видів діяльності, пов'язаних із добуванням, експлуатацією, споживанням природних ресурсів, які вимагають установами щодо кожного з них спеціальних вимог, правил; б) спеціальною правосуб'єктністю осіб, які можуть отримувати природні ресурси у відокремлене природокористування на праві постійного та тимчасового користування; в) спеціальними процедурами набуття права на відокремлене природокористування, які дозволяють запобігти отриманню права на природний ресурс неналежному суб'єкту, ігноруванню екологічних можливостей територій при наданні природного ресурсу в певне цільове використання (Комарницький, 2009: 136). З урахуванням зазначеного науковець пропонує право спеціального природокористування розглядати як

право користування природними ресурсами, наданими в установленому порядку для певних господарських чи інших цілей конкретним фізичним чи юридичним особами, з дотриманням екологічних, фінансових, технологічних та інших умов і вимог щодо його здійснення, які визначені в законах та інших нормативно-правових актах, а також у документах, що породжують право природокористування (Комарницький, 2009: 141).

Правові норми, що визначають засади реалізації права користування природними ресурсами, мають враховувати закони природи і науково обґрунтовані принципи. Здійснення використання природних ресурсів як на праві власності, так і на праві користування базується на певних принципах, які лежать в основі правового регулювання цих інститутів. До основних принципів належать: принцип сталого користування природними ресурсами, принцип раціонального користування природними ресурсами, принцип комплексності у користуванні природними ресурсами, принцип екосистемного підходу, принцип екологічно збалансованого користування природними ресурсами. Зміст окреслених принципів було висвітлено раніше.

Крім того, науковцями виділяються й інші принципи, зокрема: принцип цільового використання природних ресурсів; принцип ефективного природокористування; принцип стабільності і стійкості права природокористування; принцип додержання екологічних і санітарно-гігієнічних вимог у процесі використання природних ресурсів тощо.

Також до принципів використання природних ресурсів можна віднести: принцип примату природи – прин-

цип дотримання об'єктивних законів розвитку природи при використанні природних ресурсів; принцип науковості, який передбачає, що використання природних ресурсів повинно ґрунтуватися на глибокому пізнанні об'єктивних законів розвитку природи і суспільства, новітніх досягненнях науки й техніки; принцип нормативного використання природних ресурсів; принцип «нульового рівня» використання природних ресурсів, згідно з яким обсяги вилучення поновлюваних природних ресурсів не повинні перевищувати обсягів їх відтворення; використання невідновлюваних природних ресурсів повинно відповідати включенню у господарську практику їх поновлюваних замінників; принцип платності передбачає оплатне використання природних ресурсів, стимулювання високоефективного їх використання; принцип регіональності, який заснований на тому, що використання природних ресурсів завжди здійснюється на певній території з урахуванням її природних та економічних умов, перспектив розвитку конкретних регіонів, галузеве використання природних ресурсів повинно враховувати екологічні інтереси регіону.

Висновки і перспективи.

Інститут права користування природними ресурсами є інститутом природоресурсного права, в межах якого слід виокремлювати два субінститути (або підінститути): права загального і спеціального користування природними ресурсами, що відрізняються сутністю, змістом, суб'єктом та об'єктом складом й іншими ознаками. *Право загального природокористування (в об'єктивно-*

му значенні) – це сукупність правових норм, що визначають право людини як біосоціальної істоти на природне перебування у навколишньому природному середовищі і користування його ресурсами з урахуванням інтересів інших членів суспільства та положень законодавства. Право спеціального користування природними ресурсами (в об'єктивному значенні) – це сукупність правових норм, що регламентують право на використання природних ресурсів на основі спеціальних, дозвільних документів для досягнення конкретних цілей, головним чином на комерційній основі.

Дотримання окреслених принципів використання природних ресурсів залежить насамперед від самої людини, рівня її культури, екологічної свідомості. Почуття відповідальності, розвиток відповідних норм поведінки визначають можливості переходу до сталого розвитку. Головний принцип використання природних ресурсів – це екологоорієнтована лінія поведінки людини, обумовлена її самосвідомістю щодо проблеми обмеженості природних ресурсів і простору життєдіяльності. Екологічна етика людини – це основний принцип використання природних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В.І. Екологічне право: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
2. Анісімова Г.В. Деякі теоретико-прикладні аспекти забезпечення права загального природокористування в Україні. Теорія і практика правознавства. 2017. Вип. 2 (12). С. 6–14.
3. Анісімова Г.В. Законодавчі проблеми забезпечення права загального природокористування. Теорія і практика правознавства: електронне наукове фахове видання. 2013. Вип. 1. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua> (дата звернення 07.02.2020 р.).
4. Башмаков Г.С. Право пользования недрами в СССР. Москва: Наука, 1974. 156 с.
5. Біловус Р.В. Правове регулювання загального користування надрами: дис. ... к.ю.н.: 12.00.06 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 231 с.
6. Вовк Ю.А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Часть общая: учебное пособие. Харьков: Вища школа, 1986. 317 с.
7. Гавриш Н.С. Еколого-правове регулювання використання ґрунтів. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 10 (2). С. 60–65.
8. Глотова О.В. Особливості права загального природокористування та його правові гарантії. Актуальні проблеми держави і права. 2007. С. 138–142.
9. Калинин И.Б. Природоресурсное право: учебное пособие. Томск: Издательство Томского университета, 2009. 350 с.
10. Каракаш І.І. Право природокористування та його основні види. Природноресурсове право України: навчальний посібник / за ред. І.І. Каракаша. Київ: Істина, 2005. С. 89–111.
11. Каракаш І.І. Правове регулювання природокористування як форми охорони природного середовища. Екологічне право України: підручник / за ред. І.І. Каракаша. Одеса: Фенікс, 2012. С. 137–160.
12. Кобецкая Н. Современные особенности правового регулирования отношений по использованию природных ресурсов. Закон и жизнь. 2013. № 9/3. С. 92–95.
13. Кобецька Н.Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника», 2016. 271 с.
14. Кобецька Н.Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних

- ресурсів в Україні: дис. ... д.ю.н.: 12.00.06 / Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ, 2016. 424 с.
15. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 352 с.
 16. Колбасов О.С. Теоретические основы права пользования водами в СССР. Москва: Наука, 1972. 228 с.
 17. Комарницький В.М. Поняття права спеціального природокористування. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2009. № 1. С. 133–144.
 18. Комарницький В.М. Право спеціального природокористування: дис. ... д.ю.н.: 12.00.06 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2012. 360 с.
 19. Костяшкін І.О. Право загального землекористування громадян: дис. ... к.ю.н.: 12.00.06 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 219 с.
 20. Крассов О.И. Право лесопользования в СССР. Москва: Наука, 1990. 238 с.
 21. Макарова Т.И. Право общего природопользования: проблемы правового закрепления. Вестник Белорусского государственного университета. Сер. 3: История. Философия. Психология. Политология. Социология. Экономика. Право. 2004. № 2. С. 102–109.
 22. Малишева Н.Р. Право природокористування. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. С. 93–131.
 23. Мунтян В.Л. Правовая охрана природы УРСР. Київ: Вища школа, 1973. 232 с.
 24. Мунтян В.Л. Правові проблеми раціонального природокористування: монографія. Київ: Видаництво Київського університету, 1973. 184 с.
 25. Мунтян В.Л. Правовые проблемы в области рационального природопользования: автореф. дисс. ... д.ю.н.: 12.00.06. Харьков, 1975. 49 с.
 26. Петров В.В. Экология и право. Москва: Юридическая литература, 1981. 224 с.
 27. Право природопользования в СССР. Авт. кол.: О.И. Крассов, И.А. Иконичкая, Н.И. Краснов и др. / отв. ред. И.А. Иконичкая. Москва: Наука, 1990. 196 с.
 28. Суйва І.С. Законодавче забезпечення використання лісових ресурсів для виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 10 (2). С. 28–35.
 29. Черкашина М.К. Право природокористування (загальні положення). Екологічне право: підручник / за ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2013. С. 114–133.

References

1. Andreitsev, V.I. (1996). Ekolohichne pravo: kurs lektsii [Environmental Law: a Lecture Course]. Kyiv: Venturi, 208 (in Ukrainian).
2. Anisimova, H.V. (2017). Deiaki teoretyko-prykladni aspekty zabezpechennia prava zahalnoho pryrodokorystuvannia v Ukraini. Teoriia i praktyka pravoznavstva [Some theoretical and applied aspects of ensuring the right of general nature use in Ukraine. Theory and Practice of Law], 2 (12): 6–14 (in Ukrainian).
3. Anisimova, H.V. (2013). Zakonodavchi problemy zabezpechennia prava zahalnoho pryrodokorystuvannia. Teoriia i praktyka pravoznavstva [Legislative problems of ensuring the right of general nature use. Theory and Practice of Law], 1. Available at: <http://tlaw.nlu.edu.ua> (in Ukrainian).
4. Bashmakov, H.S. (1974). Pravo polzovanyia nedramy v SSSR [The right to use subsoil in the USSR]. Moskva: Nauka, 156 (in Russian).
5. Bilovus, R.V. (2017). Pravove rehuliuвання zahalnoho korystuvannia nadramy [Legal regulation of subsoil use]. Kharkiv, 231 (in Ukrainian).
6. Vovk, Yu.A. (1986). Sovetskoe pryrodore-sursovoe pravo y pravovaia okhrona okru-

- zhaiushchei sredy [Soviet natural resource law and legal environmental protection]. Kharkov: Vyshcha shkola, 317 (in Russian).
7. Havrysh, N.S. (2019). Ekoloho-pravove rehuliuвання vykorystannia gruntiv. Pravo. Liudyna. Dovkillia: naukovo-praktychnyi zhurnal [Environmental regulation of soil use. Law. Human. Environment: a Scientific and Practical Journal], 10 (2): 60–65 (in Ukrainian).
 8. Hlotova, O.V. (2007). Osoblyvosti prava zahalnoho pryrodokorystuvannya ta yoho pravovi harantii. Aktualni problemy derzhavy i prava [Features of the law of general use of nature and its legal guarantees. Actual problems of the state and law], 138–142 (in Ukrainian).
 9. Kalynyn, Y.B. (2009). Pryrodoresursnoe pravo [Natural resources law]. Tomsk: Yzdatelstvo Tomskoho unyversyteta, 350 (in Russian).
 10. Karakash, I.I. (2005). Pravo pryrodokorystuvannya ta yoho osnovni vydy. Pryrodnore-surove pravo Ukrainy [Environmental law and its main types. Natural Resources Law of Ukraine] / za red. I.I., Karakasha. Kyiv: Istyna, 89–111 (in Ukrainian).
 11. Karakash, I.I. (2012). Pravove rehuliuвання pryrodokorystuvannya yak formy okhorony pryrodnoho seredovyshcha. Ekolohichne pravo Ukrainy [Legal regulation of nature management as a form of environmental protection. Environmental Law of Ukraine] / za red. I.I., Karakasha. Odesa: Feniks, 137–160 (in Ukrainian).
 12. Kobetskaia, N. (2013). Sovremennye osobennosti pravovogo rehulyrovaniya ot-nosheniy po yspolzovaniyu pryrodnykh resursov. Zakon y zhyzn [Modern features of the legal regulation of relations on the use of natural resources. Law and life], 9(3): 92–95 (in Russian).
 13. Kobetska, N.R. (2016). Dozvilne i doho-virne rehuliuвання vykorystannia pryrodnykh resursiv v Ukraini: pytannia teorii ta praktyky [Permitting and contractual regulation of the use of natural resources in Ukraine: issues of theory and practice]. Iva-no-Frankivsk: DVNZ «Prykarpatskyi natsio-nalnyi universytet im. Vasylia Stefanyka», 271 (in Ukrainian).
 14. Kobetska, N.R. (2016). Dozvilne ta dohovor-ne rehuliuвання vykorystannia pryrodnykh re-sursiv v Ukraini [Permitting and contractual regulation of the use of natural resources in Ukraine]. Kyiv, 424 (in Ukrainian).
 15. Kobetska, N.R. (2008). Ekolohichne pravo Ukrainy [Environmental Law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 352 (in Ukrainian).
 16. Kolbasov, O.S. (1972). Teoretycheske os-novy prava polzovaniya vodamy v SSSR [The theoretical basis of the right to use water in the USSR]. Moskva: Nauka, 228 (in Russian).
 17. Komarnytskyi, V.M. (2009). Poniattia prava spetsialnoho pryrodokorystuvannya. Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka [The concept of the right of special nature management. Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs Didorenko], 1: 133–144 (in Ukrainian).
 18. Komarnytskyi, V.M. (2012). Pravo spetsial-noho pryrodokorystuvannya [The right of special nature management]. Kyiv, 360 (in Ukrainian).
 19. Kostyashkin, I.O. (2005). Pravo zahalnoho zemlekorystuvannya hromadian [The right of common land use of citizens]. Kyiv, 219 (in Ukrainian).
 20. Krassov, O.Y. (1990). Pravo lesopolzovaniya v SSSR [The right to forest use in the USSR]. Moskva: Nauka, 238 (in Russian).
 21. Makarova, T.Y. (2004). Pravo obshcheho pryrodopolzovaniya: problemy pravovoho zakrepleniya. Vesnik Belaruskaha dziarzhay-naha universiteta. Ser. 3: Historyia. Filosofi-ia. Psikhahohiia. Palitalohiia. Satsyialohiia. Ekanomika [The law of general environmen-tal management: problems of legal consoli-dation]. Prava, 2: 102–109 (in Russian).
 22. Malysheva, N.R. (2005). Pravo pryrodoko-rystuvannya. Ekolohichne pravo Ukrainy [Nature right. Environmental Law of

- Ukraine. Academic course] / za zah. red. Yu.S., Shemshuchenka. Kyiv: TOV «Vy-davnytstvo «lurydychna dumka», 93–131 (in Ukrainian).
23. Muntian, V.L. (1973). Pravova okhorona pryrody URSR [Legal protection of nature of URSR]. Kyiv: Vyshcha shkola, 232 (in Ukrainian).
24. Muntian, V.L. (1973). Pravovi problemy rationalnoho pryrodokorystuvannia [Legal problems of rational use of nature]. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu, 184 (in Ukrainian).
25. Muntian, V.L. (1975). Pravovye problemy v oblasti ratsionalnoho pryrodopolzovanyia [Legal issues in the field of environmental management]. Kharkov, 49 (in Russian).
26. Petrov, V.V. (1981). Ekolohiya y pravo [Ecology and Law]. Moskva: Yurydycheskaia lyteratura, 224 (in Russian).
27. Pravo pryrodopolzovanyia v SSSR [Environmental Law in the USSR] (1990). Avt. kol.: O.Y., Krassov, Y.A., Ykonytskaia, N.Y., Krasnov y dr. / otv. red. Y.A., Ykonytskaia. Moskva: Nauka, 196 (in Russian).
28. Siuiva, I.S. (2019). Zakonodavche zabezpechennia vykorystannia lisovykh resursiv dlia vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii v Ukraini. Pravo. Liudyna. Dovkillia: naukovo-praktychnyi zhurnal [Legislative support for the use of forest resources for agricultural production in Ukraine. Law. Human. Environment: a Scientific and Practical Journal], 10 (2): 28–35 (in Ukrainian).
29. Cherkashyna, M.K. (2013). Pravo pryrodokorystuvannia (zahalni polozhennia). Ekolohichne pravo [Environmental rights (general provisions). Environmental law] / za red. A.P., Hetmana. Kharkiv: Pravo, 114–133 (in Ukrainian).

M.A. Deineha (2020). THE RIGHT TO USE NATURAL RESOURCES AS A LEGAL INSTITUTE IN THE SYSTEM OF NATURAL RESOURCES LAW. *Law. Human.*

Environment, 11(1):36-49. <https://doi.org/10.31548/law2020.01.005>.

Summary. *The genesis of scientific thought regarding the place of use of natural resources in the system of natural resources law is investigated in the article. Revealed that the initial research scientists and lawyers (50's –70's of the XX century) were devoted to problems of legal regulation of the use of certain types of natural resources (land, water, etc.). Getting research of legal regulation of natural resources based integration approach was the 70's–80's of the XX century.*

It has been determined that the concept of the right to use natural resources has traditionally been considered in the context of legal relations, subjective law (environmental authority) and objective law (legal institute), in the environmental legal literature. As a legal institute, the right to use natural resources is an institution of natural resource law, within which two sub-institutes should be distinguished: the rights of general and special use of natural resources, which differ in nature, content, subject and object composition and other features.

Argued that the main principle of natural resources – is ecologically line of human behavior, due to its self-consciousness about the problem of limited natural resources and space activity. Human ecological ethics is the basic principle of using natural resources.

Keywords: *right to use natural resources, natural resource law, system of natural resource law, natural resources, nature management*
